

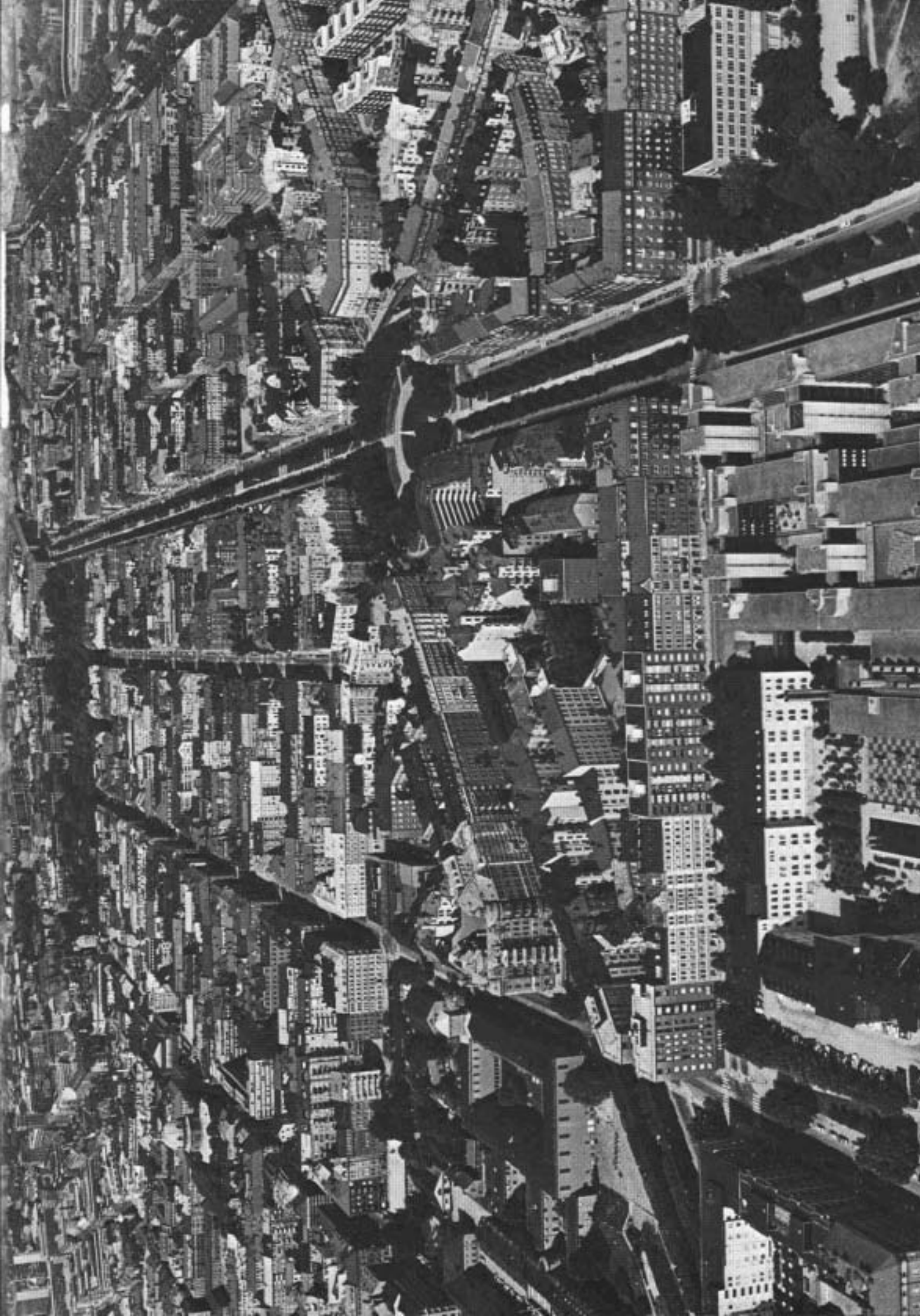
STOCKHOLMS
STADSMUSEUM

ÖSTERMÄLM II

ÖSTERMÄLM II

BYGGNADSINVENTERING
STOCKHOLMS STADSMUSEUM 1985

Omslaget: Nybyggnadsritningar för från höger till vänster Flundran 5, 4, 11 och 12, Karlavägen 42 - 50. Ritningarna är utförda 1882, 1881, 1881 resp 1879. Flundran 12 är numera ersatt av en byggnad från 1951. BNA.

Föregående sida: Flygfoto, Östermalm västerut. I förgrunden kv Garnisonen med t v del av Svea livgardes kaserner från 1880-talet, t h det nybyggda kontorskomplexet. Till höger Karlaplan och i fonden Humlegårdens grönska. Foto Ingvar Lundkvist 1980. Godkänt för publicering av Försvarsstaben.

Tryckt hos
Grafiska Gruppen
Stockholm 1985

ISBN 91 85238 48 1

ÖSTERMÅLM II

Byggnadshistorisk inventering
1975 - 1984

Inventeringsarbetet i fält och arkiv har utförts av Stadsmuseets personal huvudsakligen under tiden 1975 - 1978.

För komplettering, redigering och layout samt inledande historik svarar

Suzanne Lindhagen 1984 - 1985.

Kvartersplaner och ålderskarta har ritats av Maria Lipasti.

Fotografer: Bruno Ehrs, Stig Forsslund, Göran Fredriksson, Magnus Hartman, Stefan Hasselberg, Johan Hultenheim, Ingvar Lundkvist, Tommy Olofsson, Lennart af Petersens, Anna Ulfstrand, Stefan Wallgren och Ingrid Wilken.

Samtliga äldre fotografier ur Stadsmuseets arkiv när annat ej anges.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	7
Historisk bakgrund	9
Inledning	9
Tiden före 1800-talets expansion	10
Kungsladugården och 1600-talets regleringsplan	
Tillaeus' karta och 1700-talet	
Ladugårdslandet 1875 enligt Neuhaus' panorama	
Ladugårdslandet blir Östermalm	16
Det sena 1800-talets expansion	
Lindhagens stadsplan	
1870-talets byggnadsstadga och byggnadsordning	
Kommunaltekniska nyheter	
Stadsdelen byter namn	
Byggande och bebyggelse på Östermalm	26
Byggherrarna	
Arkitekterna	
Det sena 1800-talets bostadsbebyggelse	
1900-talets bostadsbebyggelse	
Institutionerna	
Punktsaneringar	
Karta över fastigheternas byggnadsår	43
Källor och litteratur	44
Register över fastigheterna inom det inventerade området, ordnade kvartervis i bokstavsordning	47
Karta över det inventerade området (utvikningsbar)	233

FÖRORD

Stockholms stadsmuseum har på fastighetsnämndens uppdrag huvudsakligen under åren 1975-78 genomfört en inventering av bebyggelsen inom den del av Östermalm som här presenteras. En publicering av materialet har först 1985 blivit möjlig, sedan särskilda medel för ändamålet upptagits i kulturnämndens budget. Den avsevärda tidsförskjutning som sålunda föreligger mellan inventering och publicering har medfört att en förnyad besiktning av bebyggelsen varit nödvändig. I de fall yttre förändringar skett sedan inventeringen genomfördes har detta särskilt noterats. Bildmaterialet är också delvis nytaget.

Arbetet inleds med en allmän stadsbyggnadshistorisk översikt. Därefter redovisas i katalogform sammandrag av byggnadsdata och beskrivning av varje enskild fastighet. Katalogen är uppställd efter kvartersbeteckningar i bokstavsordning. Ett utförligare material i blankettform förvaras i stadsmuseet.

Inventeringen utgör en dokumentation av bebyggelsens utformning under 1970- och 80-talen. Den ökade kunskap om byggnaderna som inventeringen givit är grundläggande för ställningstaganden i samband med planering för områdets framtid och när ombyggnad eller förändring av enskilda hus aktualiseras. En kulturhistorisk klassificering av bebyggelsen redovisas inte i detta arbete. 1983 publicerades kartan "HUSEN PÅ MALMARN - kulturhistorisk klassificering" som en del av det kommunala byggnadsvårdsprogrammet för innerstaden (bilaga till skriften "Husen på malmarna"). Kartan omfattar det berörda området.

En publicering av samtliga inventerade fastigheter på Östermalm har beräknats erfordra fyra separata volymer. Östermalm I utkom redan 1974 och Östermalm IV 1984. Östermalm III beräknas utkomma 1985.

Stockholm i april 1985

Björn Hallerdt
Stadsantikvarie

Marianne Råberg
1:e antikvarie

HISTORISK BAKGRUND

INLEDNING

Föreliggande arbete behandlar den mellersta och sydöstra delen av dagens Östermalm. Området begränsas i norr av Karlavägen, i väster av Sturegatan, i söder av Linnégatan samt i öster av Narvavägen, Strandvägen och Oxenstiernsgatan. Den mellersta delen ligger inom Hedvig Eleonora församling, den östra i Oscars och den västra i Engelbrekts församling. Hela det inventerade området låg tidigare inom Ladugårdslands församling, som efter kyrkan också gick under namnet Hedvig Eleonora församling. 1906 delades denna till ytan största församlingen i staden och därtill den folkrikaste i hela landet i tre delar - Oscars, Engelbrekts och Hedvig Eleonora församlingar. Redan 1885 bytte stadsdelen Ladugårdslandet namn till Östermalm.

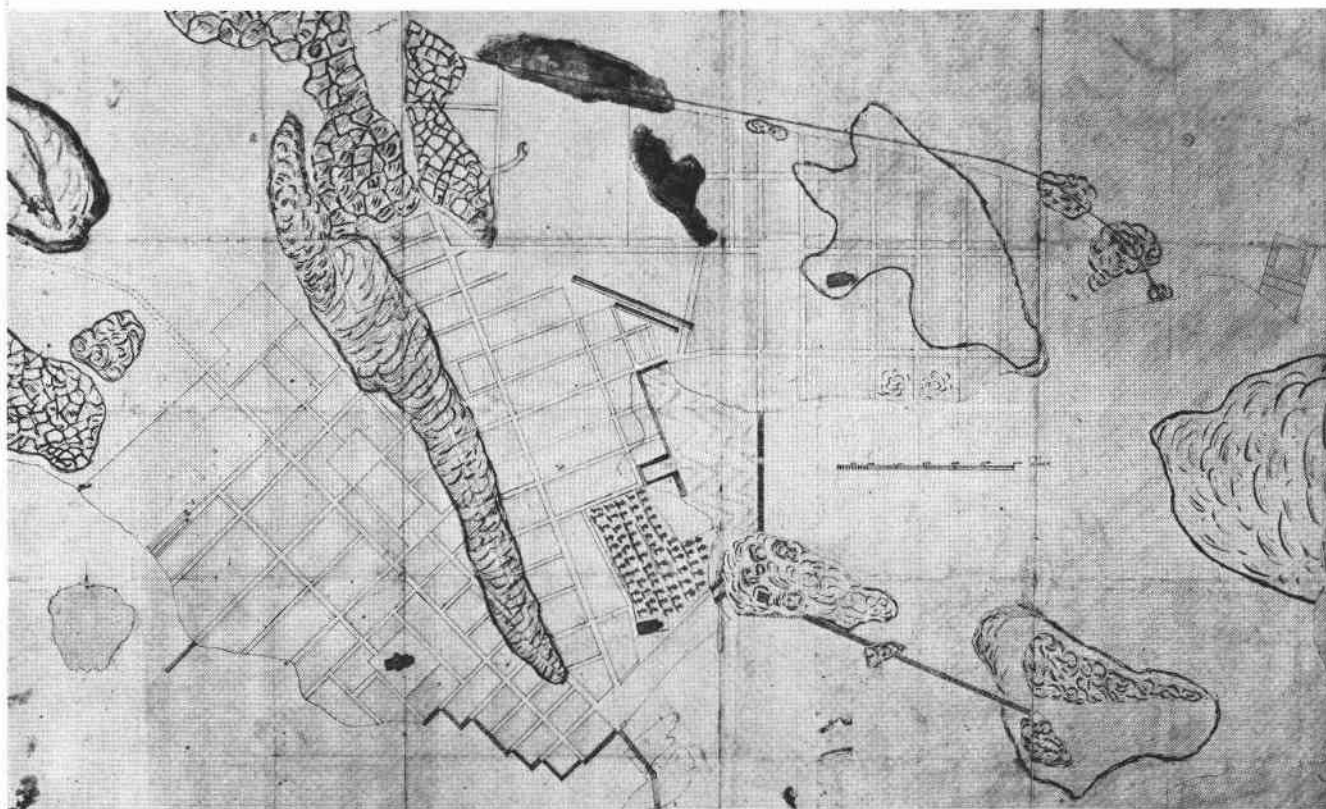
Denna inledande historik behandlar endast i korta drag hur denna del av Östermalm har formats med betoning på den senare delen av 1800-talet, då stadsdelen växte fram. För fördjupade studier hänvisas till litteraturförteckningen (sid 44) som tar upp en del av de många skrifter, som i olika avseenden behandlar Ladugårdslandets utbyggnad och historia.

TIDEN FÖRE 1800-TALET'S EXPANSION

Kungsladugården och 1600-talets regleringsplan

Det vi idag kallar Östermalm gick sedan 1500-talet under benämningen Ladugårdsgärdet eller Ladugårdslandet. Namnet har sitt ursprung i den redan under början av 1400-talet anlagda kungsladugården på Vädla bys mark, belägen ungefär där Nobelparken ligger idag inte långt från den nuvarande Djurgårdsbron. Denna kronans jordbruksfastighet var den äldsta av de tre som kronan ägde i Stockholm, alla belägna norr om staden. På 1500-talet började anläggningen kallas Gamla ladugården. Omkring 1620 byggdes ladugården om och utvidgades men förföll trots detta snart. 1670 brukar betraktas som gårdens slutår.

Under drottning Kristinas förmyndarregering, år 1640, donerades den västra delen av Ladugårdslandet till Stockholms stad. Vid denna tidpunkt hade det redan upprättats en regleringsplan över, som det då hette, "Norre malm". Denna rutnätsplans huvuddrag lever kvar in i våra dagar. Så är t ex de nuvarande Riddargatan, Storgatan och del av Linnégatan

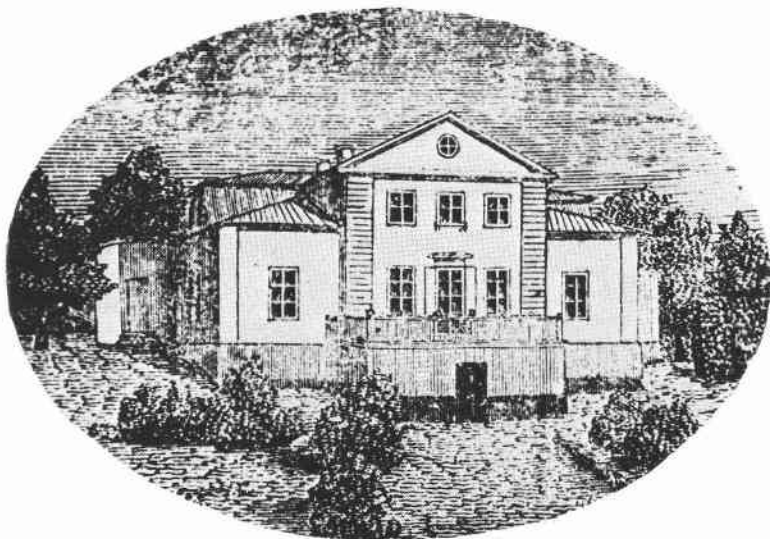

Regleringskarta över "Norre malm" med bl a Ladugårdslandet, 1640 (något beskuren). I kartans högra kant ligger kronans ladugård, efter vilken Ladugårdslandet har fått sitt namn. Rutnätet i 1600-talets regleringskarta lever kvar in i vår tid.

markerade och emellan dem en rad tvärgator, precis som idag. Nybrogatan, som var en fortsättning norrut från bron som gick från Blasieholmen, och Sibyllegatan gick på ömse sidor om Ladugårdslands Torg. Någon strandgata fanns inte utan Riddargatan var den sydligaste gatusträckningen. Huvudgator var Storgatan och Humlegårdsgatan.

Avsikten med kronans donation och regleringen av hela Norrmalm var bl a att staden nu också kunde växa ut mot öster och att folk skulle kunna flytta från den tätt bebyggda Stadsholmen till billig tomtmark på Ladugårdslandet. I donationsbrevet berättas att det där, omkring 1640, redan gjorts "en god och oss behaglig begynnelse med husbyggningar och gator". Vid tomternas utdelning skulle särskilt företräde ges åt "vårt och Cronones siöfolk". Sjöfolket samt verksamheten vid den kronans anläggning som vid denna tid låg strax söder om platsen där den nya kyrkan skulle byggas kom också att prägla Ladugårdslandets första tid som stadsdel. Gator som Skeppargatan och Styrmansgatan vittnar fortfarande om att sjöfolket utgjorde ett betydande inslag bland Ladugårdslandets invånare på 1600-talet.

Bebyggelsen i den nya stadsdelen blev, trots de kanske något storsvulna planerna, enkel. En låg trähusbebyggelse med små trädgårdar dominerade denna del av staden ända in på 1800-talets senare hälft. År 1660 fanns här inte mer än nio stenhus och två hundra år senare dominerade ännu trähusen. Utöver denna enkla bebyggelse fanns även en rad malmgårdar, utflykts- eller sommarställen för en del av Stockholms under 1600-talet allt fler adelsfamiljer. Enligt en tomtkarta över Ladugårdslandet från 1668 var ett trettiotal tomter i adlig besittning - många med stora trädgårdar.

Liljensparres malmgård, även kallad Lilla Humlegården, uppförd av Henrik Liljensparre under 1700-talets senare hälft. Byggnaden låg i nuv kv Komediäntan, mellan Brahegatan och Sturegatan men revs på 1870-talet.

Tillaeus' karta och 1700-talet

Ladugårdslandets utbyggnad gick tämligen långsamt. Under 1700-talet tillkom endast ett mindre antal stenhus i två eller tre våningar. Bebyggelsen bestod huvudsakligen av anspråkslösa trähus med undantag av adelns och borgerskapets malmgårdar.

Den "General Charta öfver Stockholm med Malmarne" som stadsingenjören Petrus Tillaeus ritade 1731 berättar en hel del om hur Ladugårdslandet såg ut vid denna tid. Strandlinjen mot Ladugårdslandsviken var fortfarande naturlig med en oregelbunden kontur och vikens innersta del, det s k Katthavet, hade ännu inte fyllts ut. I norr hade några kvarter fogats till 1600-talets rutnätsplan och i väster hade humlegården från Gustaf II Adolfs tid utvidgats till en s k lustträdgård med planterade alléer. I norr och öster är Djurgårdsstaketet markerat.

Många av de kvarters- och gatunamn som vi använder oss av idag finns utsatta på Tillaeus' karta men har anor åtminstone från mitten av 1600-talet. Exempel på gamla kvartersnamn är Hedenbacken Större och Mindre (förr Hedbacken), som berättar om dåvarande topografiska förhållanden. Kvarteren Harpan, Brandmästaren och Brännaren fanns också på Tillaeus' tid liksom Kronkvarnen och Jungfrun. Gatunamn som Grevgatan, Skeppargatan, Sibyllegatan och Jungfrugatan lever också kvar in i våra dagar. Andra gator har bytt namn, t ex Nya Quartersgatan och Flemingsgatan. Tillsammans utgör dessa Linnégatan sedan 1882, då Linnéstatyn avtäcktes i Humlegården. 1700-talets Quarngatan heter numera Artillerigatan medan norra delen av nuvarande Nybrogatan hos Tillaeus går under namnet Seved Båtsgatan, uppkallad efter det riksråd som på mitten av 1600-talet ägde några tomter här. Karlavägen hette förr Gröna gatan eller Norra Humlegårdsgatan.

Tillaeus har ritat ut inte mindre än tio kvarnar på Ladugårdslandet - fyra av dem belägna inom det här redovisade området. I kv Hedenbacken Mindre låg en kvarn som gick under namnet Prästan och i kv Ynglingen (på Tillaeus' tid kv Jungfrun) låg den kvarn som kallades Stora Jungfrun. Den senare var, tillsammans med Lilla Jungfrun (i nuv kv Sjökalven, söder om Linnégatan) uppkallad efter "Wälborna Jungfru" Sigrid Banér, som en gång ägt de två kvarnarna. I kv Kronkvarnen låg kvarnen Kronan, som sannolikt försåg det närbelägna kronobageriet

Utsnitt ur Petrus Tillaeus' karta, färdigritad 1731 och utgiven i koppargravur 1733. 1600-talets rutnätsplan har utvidgats. Den kuperade terrängen medförde att många kvarnar uppfördes på Ladugårdslandet. I kartans nederkant, intill den gamla Djurgårdsbron, ligger Fredrikshovs slott. Vid kartans färdigställande hade slottet just kommit i kung Fredrik I:s ägo. (Norr till höger.)

med mjöl. Intill dagens Karlaplan och dåvarande Ladugårdslandstullen låg den kvarn, som efter en bagare Schultz på 1600-talet fick namnet Schultan. Kvarnen stod kvar ända fram till år 1888 och blev därmed den sista på Östermalm.

Längst österut, i kartans nederkant, har Tillaeus satt ut "Fredrichshof". Fredrikshov har sitt ursprung i den s k Kalvhagen, som tidigare låg intill den gamla kungsladugården. Det var drottning Kristina som år 1652 skänkte Kalvhagen till arkitekten Jean de la Vallée. Denne hade för avsikt att här skapa ett nöjesetablissemang och anlade också en trädgård med bl a fiskdammar på platsen. Dessutom lät han - av allt att döma efter egna ritningar - uppföra ett världshus, som förestods av vinskänken Fredrik Hoff. Under de la Vallées tid kallades egendomen Lustdal men den kom senare att få det namn som lever kvar än idag, Fredrikshov. Sannolikt är anläggningen uppkallad efter den ovan nämnde Fredrik Hoff - inte efter kung Fredrik I, som efter en rad ägobyten förvärvade egendomen omkring 1730. När Tillaeus ritade sin karta hade kungen således precis förvärvat Fredrikshov och det är det de la Valléeska huset som är markerat på kartan. Kung Fredrik lät några år senare bygga om det gamla världshuset och uppförde dessutom en stor huvudbyggnad norr därom med Carl Hårleman som arkitekt. På 1770-talet byggdes Fredrikshovs slott om och till på nytt, denna gång för änkedrottning Lovisa Ulrikas räkning. Arkitekt var då Carl Fredrik Adelcrantz. Enligt Adelcrantz' ursprungliga planer skulle den Hårlemanska huvudbyggnaden byggas till både på längden och söderut med två paviljonger till en storslagen anläggning i tidens anda. En-

Ett av C F Adelcrantz' förslag till Fredrikshovs fasad mot Djurgårdsbrunnsviken, 1770-talet. Endast den östra, här på bilden den högra, paviljongen uppfördes emellertid (idag slottets norra byggnad). Den del, som syns omedelbart t h om mittpartiet, är den Hårlemanska byggnaden från 1730-talet. Foto efter original i Krigsarkivet.

dast den östra av de två paviljongerna uppfördes emellertid. Den utgör idag slottets norra byggnad. Fredrikshov användes som slott endast en kort tid därefter. Istället utnyttjades det som fängelse, arsenal m m och från och med 1803 som kaserner för Svea livgarde. De "Pästgrafwar" som är utsatta på Tillaeus' karta, strax nordväst om Fredrikshov, hade tillkommit vid den stora böldpestepidemin 1710-11, då man inrättade ett provisoriskt sjukhus i det som sedan skulle bli Fredrikshovs slott.

Ladugårdslandet 1875 enligt Neuhaus' panorama

Vid tiden för tillkomsten av Tillaeus' karta, 1730, bodde drygt 6 000 personer i Ladugårdslands församling. Under de närmaste hundra åren fördubblades invånarantalet och 1870 var närmare 23 000 personer mantalskrivna i församlingen. Bebyggelsen växte ut över Ladugårdslandets jungfruliga marker men den äldre bebyggelsen byggdes också till och på för att kunna hysa den ökande befolkningen. Ännu vid 1800-talets mitt bar dock Ladugårdslandet en prägel av småstad med en i huvudsak lågskallig trähusbebyggelse med trädgårdar omgärdade av plank. Ladugårdarna och stallen låg fortfarande tätt eftersom många invånare hade kor, hästar och grisar. Terrängen var på många håll starkt kuperad och gatorna var ofta leriga, endast bitvis belagda med kullersten.

När Heinrich Neuhaus, den tyske litografen, under början av 1870-talet målade sitt ofta avbildade panorama över Stockholm hade staden börjat växa till en storstad. Vissa drag av landsbygd fanns dock fortfarande kvar. Neuhaus' panorama ger oss en mycket god bild av detta Stockholm i brytningstid. Vad Ladugårdslandet beträffar låg åkrarna, betesmarkerna och tobaksgårderna ännu kvar i utkanterna mot norr och öster och 1600-talets rätlinjiga gatunät kvarstod, till en del kantat av småskalig bebyggelse. Huvudgator var Storgatan och Nybrogatan. Katthavet hade fyllts ut redan på 1850-talet och Berzelii park anlagts på den mark som då kom till. Ytterligare en del av Nybroviken fylldes ut på 1860-talet under protester från bl a samtidens store stockholmsskildrare August Blanche. Fredrikshovs slott fungerade fortfarande som Svea livgardes kaserner. Strax öster om slottsanläggningen låg den Djurgårdsbro, som

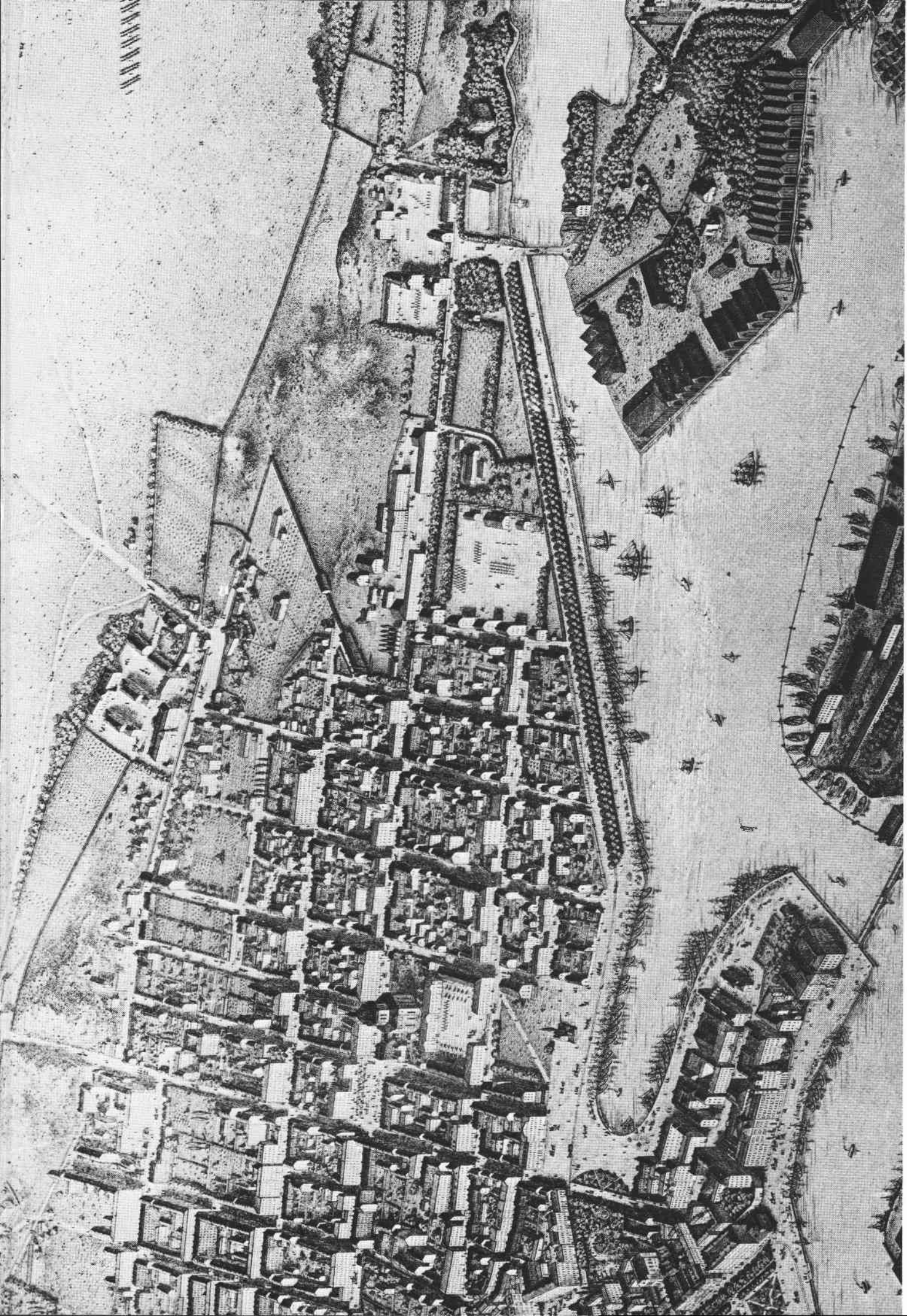
byggdes 1847. Den låg ett stycke längre österut än den nuvarande Djurgårdsbron, som invigdes till Stockholmsutställningen 1897. Neuhaus har markerat den trädplanterade och mycket breda Strandvägen, ett projekt som påbörjades 1861 men färdigställdes först 1878, alltså några år efter panoramats tillkomst. Han har gått händelserna i förväg även när det gäller Sturegatan som 1875 ännu inte var byggd i hela sin längd. Längs vissa gator, t ex Linné- och Storgatorna samt Sturegatan, har den lågskaliga trähusbebyggelsen ersatts av höga hyreshus. Storstaden hade således med 1870-talet börjat sitt intåg över det gamla Ladugårdslandet.

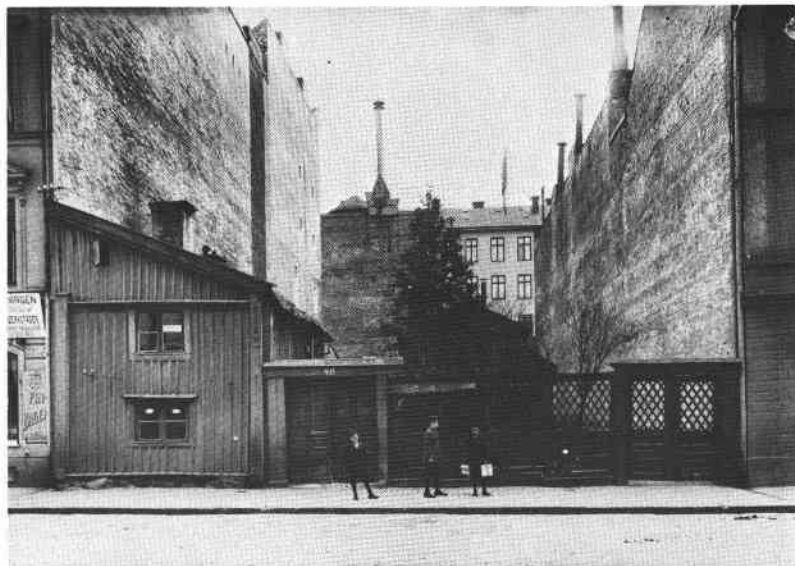
LADUGÅRDSLANDET BLIR ÖSTERMALM

Det sena 1800-talets expansion

Under 1800-talet mångdubblades Stockholms befolkning. År 1800 hade staden 75 000 invånare, femtio år senare 93 000. 1900 hade siffran stigit till så mycket som 300 000. Stadens centrala delar med Nicolai, Klara och Jacobs församlingar var mer eller mindre fullbyggda och man tvingades under 1800-talet bygga allt längre ut på Ladugårdslandet, där nybyggnadsverksamheten kom att bli mycket intensiv under århundradets senare hälft. Ladugårdslands församling var också av allt att döma den av stadens församlingar där nybyggnadsverksamheten var som störst under hela 1800-talet. Under århundradets två första decennier höll sig antalet "anmälda nybyggnader" per år i församlingen vid omkring fem. Vid 1800-talets slut låg motsvarande

Nästa sida: Utsnitt ur Heinrich Neuhaus panorama över Stockholm på 1870-talet. Den östra delen av Ladugårdslandet präglas ännu av militären med Fredrikshovs slott, där Svea livgarde var förlagt, omedelbart norr om Djurgårdsbron och ytterligare kaserner väster därom. Ladugårdsgärdet användes som exercisplats. Strandvägen har Neuhaus markerat i sin fulla längd trots att den ännu inte var fullbordad. På den västra delen av Ladugårdslandet har den stadsmässiga hyreshusbebyggelsen börjat tränga ut den låga trähusbebyggelsen.

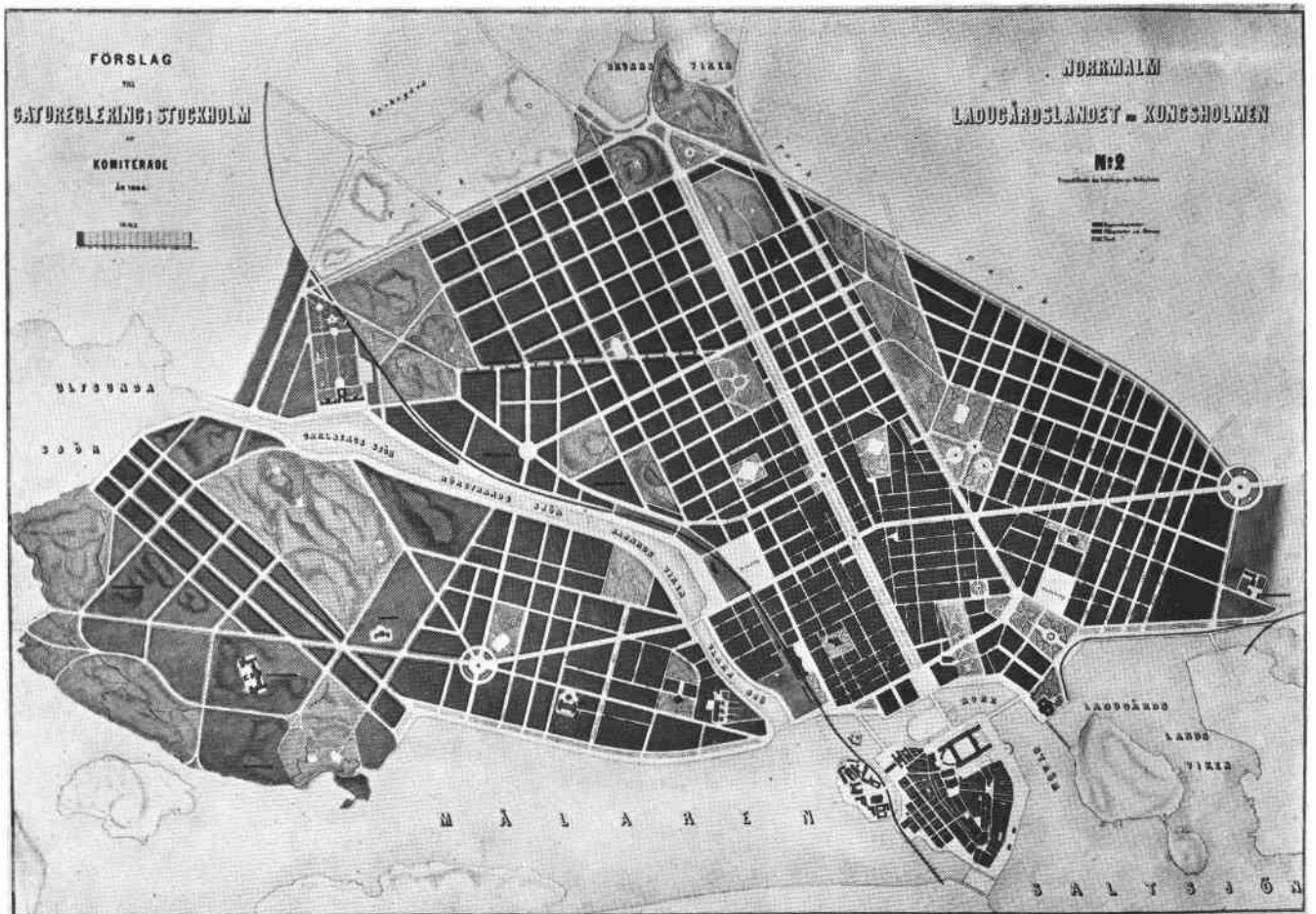
Nybrogatan 48, 1907. Ända in på 1900-talet fanns det på Ladugårdslandet kvar hus som detta lilla trähus med plank mot gatan och omgivet av höga hyreshus. Nybrogatan 48 revs strax efter att fotot tagits och ersattes av ett 6-våningshus, Forellen 8.

siffror på mellan ca 120 och 180 per år. De nya hus som uppfördes då torde till större delen ha varit hyreshus, således av en helt annan karaktär och storlek än nybyggnaderna vid seklets början. Församlingens invånarantal ökade nästan explosionsartat från drygt 15 000 år 1850 till närmare 67 000 år 1900.

Lindhagens stadsplan

De hygieniska och sociala förhållandena på Stockholms malmar var vid mitten av 1800-talet mycket dåliga. Värst var de på Stadsholmen. Bebyggelsen saknade ännu moderniteter som vatten och avlopp, trångboddheten var mycket utbredd och gatorna och gränderna var smala och saknade i allmänhet beläggning. Det fanns emellertid inte någon aktuell stadsplan som gällde för hela staden, varför de flesta reformförslagen sköts på framtiden. Ett projekt som dock kom att förverkligas var anläggandet av en strandgata från Nybron fram till Fredrikshov vid Djurgårdsbron. I den strid som uppstod kring Strandvägens tillkomst målade en av dess förespråkare fram följande framtidsvision: "Med ståtliga moderna byggnader och med de skuggiga alléerna i sin mitt ledande till Stockholms mest besökta, vackraste och mest omväxlande förlustelseort samt en med fartyg beklädd kaj och fri utsikt över större delen av hamnen skulle vi få en gata, vars make knappt skulle finnas i Europa."

Strandvägsprojektet, som påbörjades 1861 men färdigställdes först på slutet av 1870-talet, rådde naturligtvis inte bot på de miserabla sanitära förhållandena i staden. Dessa och den ökade byggnadsverksamheten tvingade till slut stadsfullmäktige att tillsätta en kommitté, som under ledning av justitierådet Albert Lindhagen, lade fram ett förslag till gatureglering av Stockholms malmar år 1866. Grundtanken i förslaget var att med breda trädplanterade gator och många parker föra in ljus och luft i staden och därigenom skapa drägligare bostads- och levnadsförhållanden för stadens snabbt växande befolkning. De breda gatorna skulle också möjliggöra bättre kommunikationer och i någon mån hindra elden att vid stora eldsvådor sprida sig från kvarter till kvarter. Förebilderna till de nya stadsplaneidéerna fanns i Paris, Berlin och Wien.

Förslag till gatureglering i Stockholm, framlagt av en kommunal kommitté under ledning av stadsfullmäktigeledamoten och justitierådet Albert Lindhagen, 1866. Förslaget genomfördes ej i sin helhet. Längst i öster den cirkelrunda Karlavägen från vilken en rad nya gator strålar - Narvavägen, Karlavägen, Valhallavägen samt den aldrig genomförda trafikleden genom hela staden ända fram till yttersta delen av Kungsholmen.

Vad Ladugårdslandet beträffar innebar 1866 års stadsplaneförslag bl a att Ladugårdslandsviken skulle fyllas igen ytterligare. Från en stor cirkelrund plats, markerad något öster om dagens Karlaplan, strålade en rad breda gator, några av dem trädplanterade. En av de breda avenuernerna gick snett över Östermalm, fram till dagens Stureplan och via Lutternsgatan (idag Kungsgatan) över till Kungsholmen och vidare västerut ända fram till nuvarande Tranebergsbron. Enligt kommittérades förslag skulle denna trafikled gå vidare österut från Karlaplan över Ladugårdsgärde och förbi Borgen ända fram till Lidingöbro. Ladugårdsgärdet var tänkt att bebyggas med stora regelbundna kvarter. I övrigt arbetade man vidare på det sedan 1600-talet utlagda rätvinkliga gatunätet. 1800-talets skala var dock en annan med bredare gator och större kvarter.

Den nya stadsplanen för Norrmalm och Ladugårdslandet fastställdes först 1879. Förslaget från 1866 hade då genomgått många förändringar. Så blev t ex aldrig den breda trafikleden från Tranebergsbron till Lidingö verklighet med undantag av sträckningen Kungsgatan. Karlavägen som i förslaget var en ordinär gata blev en bred esplanad vid genomförandet. Valhallavägen och Narvavägen realiserades men med något förändrade dragningar. Lindhagens förslag till cirkelrund platsbildning, dagens Karlaplan, gick till slut igenom trots beredningsutskottets motförslag, som innebar en rektangulär plats. Med Narvavägen, Valhallavägen och Karlaplan har Lindhagens stadsplaneidéer präglat Östermalms utseende in i vår egen tid.

1870-talets byggnadsstadga och byggnadsordning

För att i möjligaste mån reglera det ökade byggandet, inte bara i Stockholm utan också runt om i landet, tillkom år 1874 en byggnadsstadga för rikets städer. Det var Albert Lindhagen, som samtidigt som han ledde arbetet med regleringen av Stockholms malm, också fick ansvaret för byggnadsstadgans tillkomst. Denna föreskrev bl a att varje stad skulle bebyggas enligt en stadsplan, fastställd av Kungl Maj:t. Vidare skulle en lokal byggnadsnämnd övervaka byggandet med hjälp dels av byggnadsstadgan, dels av en lokal byggnads-

Sturegatan söderut från hörnet av Karlavägen. Hörnhuset har rundat hörn och är 5 vån högt enligt den nya byggnadsordningen medan husen längre ner på gatan endast är uppförda i 4 vån. C O Lundberg var byggherre till hörnhuset, vilket rymde både Arvid Nordquists speceri- och delikatessaffär och Carlssons skola. Huset revs på 1960-talet.

ordning, som för Stockholms del tillkom 1876. Nyanlagda gator skulle hädanefter vara minst 18 m breda, vilket stämde väl överens med det för Stockholm planerade esplanadsystemet. Hushöjderna maximerades från tidigare 4 till 5 vån och sattes i direkt relation till gatans bredd - ju bredare gata ju högre fick byggnaden vara. Hus vid öppna platser fick vara så höga som 22 m. Hörnbyggnader skulle ha avskurna eller rundade hörn och gårdarna fick ett minimimått i förhållande till tomtens storlek. I brandsäkerhetens intresse föreskrevs att husen skulle vara uppförda i sten, vilket dock hade varit regel sedan 1700-talet. Taken skulle kläs med plåt, tegel eller skiffer.

1870-talets byggnadsstadga och byggnadsordning kom i mycket att präglad denna del av det sena 1800-talets Stockholm. En ny byggnadsordning utfärdades 1890 men med endast obetydliga förändringar. Formellt gällde den ända in på 1930-talet men var då självfallet starkt föråldrad. Genom en frikostig dispensgivning urholkades så småningom byggnadsordningens bestämmelser helt. Byggnadsordningen var därmed inte längre samma styrmedel som den varit under 1800-talets sista decennier.

Kommunaltekniska nyheter

Ännu på mitten av 1800-talet tömdes avskräde och slask från gator, hushåll och verkstäder i vattnen längs Stockholms stränder. Samtidigt tvättade många sina kläder från klappbryggor i detta vatten och tog ibland också vatten till hushållet därifrån. Många brunnar, särskilt på Ladugårdslandet, var direkt hälsofarliga. Trots koleraepidemier m m vågade man inte fylla igen dem på grund av brandfaran. När diskussionen om en eventuell vattenledning togs upp ansåg många att det var o-

De hygieniska förhållandena på Stockholms malmar förbättrades avsevärt under senare hälften av 1800-talet men det skulle dröja länge innan man verkligen fick bukt med problemen. Ur Söndags-Nisse, 1866.

nödigt i en så vattenomfluten stad som Stockholm. 1861 togs emellertid de första vattenledningarna i bruk och vid sekelskiftet täckte ledningarna större delen av staden. Under 1860-talet drogs de första underjordiska avloppsledningarna.

1853 byggdes gasverket vid Klara sjö och de första gaslyktorna tändes i januari 1854. Till att börja med användes gasen huvudsakligen för belysning, såsmåningom allt mer för gasspisar och uppvärmning. Stockholms första elverk togs i drift 1892. Elektriciteten kom såsmåningom att helt konkurrera ut gasen.

Vattenklosetter installerades i en del fastigheter redan på slutet av 1860-talet men var fram till sekelskiftet förbehållna de mer lyxbetonade bostäderna. Avträdena lades annars i allmänhet på gården, där även husets gemensamma tvättstuga placerades. I fastigheter med många lägenheter kantades ibland gården med långa rader av torrdass - ett för varje lägenhet.

Stadsdelen byter namn

Med de många kommunaltekniska nyheterna, 1870-talets byggnadsstadga och byggnadsordning samt den år 1879 fastställda stadsplanen var Ladugårdslandet väl rustat för en utbyggnad. Stockholms välbärgade skikt, som omkring seklets mitt bodde i trakten kring Brunkebergstorg eller Kungsträdgården, drog sig under senare delen av 1800-talet allt längre österut. Framförallt var fastigheterna längs de stora esplanaderna - Strandvägen, Karlavägen och Narvavägen - de mest attraktiva, men även övriga delar av Östermalm drog till sig en burgen befolkning. Ända in i våra dagar hör stadsdelen och kanske framförallt områdena kring Strandvägen och Karlaplan till innerstadens mest fashionabla bostadslägen.

Det var i samband med att Ladugårdslandet övergick till att bli stadsdelen par préférence bland stadens överklass som namnet Östermalm kom

Hörnet Kommendörsgatan och Skeppargatan, början av 1890-talet. Den gamla och slumartade bebyggelsen kring Nybergsgård fanns kvar till omkring sekelskiftet. Runt omkring de små husen växte det nya Östermalm upp.

till. 1885 lämnade ett närmare hundratal invånare i församlingen in en petition till överståthållarämbetet angående ändring av namnet till Östermalm. En av initiativtagarna var kommendören i flottan, F H Didron, efter vilken Kommendörsgatan fö har fått sitt namn. Man anförde bl a att "Ingen lär nämligen kunna bestrida att benämningen Ladugårdslandet föga passar in på den nyaste och mest välbyggda delen av vår huvudstad, för så vitt någon mening skall ligga i detta namn". Man påpekade dock att det inte var "benämningens anspråkslöshet, som utgör det egentliga skälet till vår framställning, utan en allmänt hyst önskan att åt denna stadsdel om möjligt förvärva en benämning, som är på en gång mera adekvat och bättre överensstämmande med de övriga, utanför den egentliga Staden inom broarna belägna stadsdelarna, de sk malmarnas namn." Petitionen avstyrktes först med motiveringen att det föreslagna namnet tidigare hade använts om den delen av Norrmalm, som låg öster om Brunkeberg. En begärd votering gav dock resultatet att det gamla Ladugårdslandet bytte namn och blev Östermalm sommaren 1885.

Hörnet Kommendörsgatan och Skeppargatan, omkring 1900. Foto är taget ur nästan exakt samma vinkel som bilden på förra sidan. Den slumartade kåkbebyggelsen ersattes här av höga hyreshus med påkostade, i det närmaste identiska fasader. Arkitekt var G Hagström. Husen vetter mot den cirkusbyggnad, som förr låg vid Karlavägen (nuv kv Brandvaktten).

F d Nybergsgränd 14, numera Nybergsgatan 8. Ovanför porten stensulpturer från palatset Makalös. När Makalös brann, 1825, räddades en del fragment av dess stensulpturer, som sedan sattes upp på husväggar runt om i staden. Foto 1892.